

פוטנציאל של פעולות

שיטת רבי אליעזר במלאכות שבת / אחיה רפפורט

❖ פתיחה

❖ פרק א

❖ פרק ב

- ב.1. מחלוקת בנוטל ציפורניו
- ב.2. פוטנציאל של תוצאה
- ב.3. לימוד מפסוקים – מקרי קצה
- ב.4. זיהוי בין האדם לבין המעשה האסור
- ב.5. מקומות נוספים
- ב.6. מרחיץ וסך – מישור נוסף?
- ב.7. מלאכת מחשבת לרבי אליעזר

❖ סיכום

פתיחה

מחלוקת רבי אליעזר וחכמים מופיעות פעמים רבות במסכת שבת. בשל ריבוי המקורות לדינא ולמיעוט יחסי של התייחסויות עקרוניות לשיטתו בגמרות, רבים מנסים לשזור את שיטת רבי אליעזר לכדי דרך רציפה ומסודרת ולתפיסת עולם הלכתית-עקרונית במלאכות השבת בפרט ובמחשבת השבת בכלל.

רבי אליעזר לא נפסק להלכה, אך ניתוח תיאורטי של שיטת הפסיקת שלו במלאכות שבת פותח צוהר לדיון מרתק על היחס בין האדם לעולם, על תפקידו של האדם, על הגדרות עבודה ומנוחה, על כינון המערכות הציבוריות ועוד.

אחד הניתוחים המרכזיים שהוצעו בסוגיה זו שייך למורי ורבי הרב תמיר גרנות, שבמחשבה מקורית ומדויקת ניסה לנסח את שיטתו של רבי אליעזר ולהביאה לכדי מערכת שלמה המורכבת ממוטיבציה-הגדרה-היקף.

אני הקטן רוצה להציע קריאה שונה מאיך שהוצגה בפניי בישיבה, ומתוך כך לפתוח פתח למחשבות תיאורטיות שונות. במאמרי אציג את נקודות המחלוקת בין חכמים ורבי אליעזר, וכן את דעתו של האחרון המופיעה בפני עצמה במקומות שונים, ואנסה לתת הסבר מניח את הדעת למחשבה העומדת מאחורי דעת רבי אליעזר, תוך דחייה של הצעות הקריאה והמחשבה התיאורטית שהוצעו בישיבה.

פרק א

הגמרא במסכת שבת מביאה מקרה מוזר שהתרחש בנהרדעא :

רב נחמן בר גוריא איקלע לנהרדעא בעו מיניה חולב משום מאי מיחייב אמר להו משום חולב מחבץ משום מאי מיחייב אמר להו משום מחבץ מגבן משום מאי חייב אמר להו משום מגבן אמרו ליה רבך קטיל קני באגמא הוה אתא שאיל בי מדרשא אמרו ליה חולב חייב משום מפרק מחבץ חייב משום בורר מגבן חייב משום בונה (שבת צה ע"א).

רב נחמן הגיע לישיבה בנהרדעא, שם נשאל משום איזו מלאכה חייב מי שחולב, מחבץ ומגבן, והוא בתשובה עונה על כל חיוב שחייב משום עצמו - חולב משום חולב, מחבץ משום מחבץ ומגבן משום מגבן. תשובה זו גוררת אחריה זלזול מצד השואלים, ששולחים אותו לבדוק בבית המדרש את הדין הנכון לדעתם, שם הוא מגלה שחולב חייב משום מפרק, מחבץ משום בורר ומגבן משום בונה.

גמרא זו פתחה פתח מחשבותי לרבים, שרצו לטעון לקיומה של שיטה אלטרנטיבית להגדרה וזיהוי מלאכות השבת, נוספת על זו הרווחת והמוכרת שעיקרה נעוץ במשנת ל"ט אבות המלאכה בדף עג ע"א, ואותה ייחסו לרבי אליעזר. רבי אליעזר חולק על חכמים במקומות רבים במסכת שבת בנוגע לגבולות של מלאכות שונות, וכן מוסיף מלאכות לרשימת המלאכות האסורות.

מתני' אמר ר' עקיבא שאלתי את רבי אליעזר בעושה מלאכות הרבה בשבתות הרבה מעין מלאכה אחת בהעלם אחת מהו חייב אחת על כולן

או חייב על כל אחת ואחת אמר לו חייב על כל אחת ואחת (כריתות טז ע"א).

גם הגמרא במסכת שבת מבינה שרבי אליעזר מחייב על אב ועל תולדה מעין אותו אב שתי חטאות, ומוסיפה הסבר לשיטתו של רבי אליעזר לעובדה שבכל זאת יש חילוק בין תולדה לבין אב:

ולר"א דמחייב אתולדה במקום אב אמאי קרו לה אב ואמאי קרו לה תולדה הך דהואי במשכן חשיבא קרי לה אב הך דלא הואי במשכן חשיבא לא קרי לה אב אי נמי הך דכתיבא קרי אב והאי דלא כתיבא קרי תולדה (שבת צו ע"ב).

בשונה ממה שהיינו מצפים שיהיה כתוב, שההבדל בין אב לתולדה הוא בעובדה שמלאכה ניתן ללמוד רק מדמיון לאב, ולא מתולדה, הגמרא נותנת טעם לא הלכתי ללא נפקא מינה ברורה בין אב לתולדה בשיטת רבי אליעזר. האם רבי אליעזר מטיל ספק בתפיסת ל"ט המלאכות בכללותה?

במסכת כריתות מובאת מחלוקת בין רבי יהושע ורבי אליעזר על חובת ידיעה מדויקת בנוגע לחטא מסוים שאדם עושה, האם חסרונה של ידיעה זו יפטור מקרבן או לא. רבי יהושע פוטר מקרבן, ורבי אליעזר מחייב:

אמר לו רבי יהושע הרי הוא אומר אשר חטא בה עד שיודע לו במה חטא ורבי אליעזר האי בה מאי עביד ליה מיבעי ליה פרט למתעסק (כריתות יט ע"א).

רש"י במקום מדייק בדברי רבי אליעזר, ומשווה אותם לדבריו של רב נחמן בהמשך הגמרא: "אמר רב נחמן... מתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה":

גמ' מבעי ליה פרט למתעסק - כגון נתכוון לזו ועשה אחרת ואי קשיא אם כן דר"א אית ליה דרב נחמן האי בה דדריש ר' אליעזר פרט למתעסק לא צריך דמלאכת מחשבת דמייתי רב נחמן מצי למילף נראה לי דר"א לית ליה דרב נחמן דדריש מלאכת מחשבת אסרה תורה דלא משמע ליה ההיא דרשא ולא מייתי דרב נחמן אלא משום דאמר בהדיא דמתעסק בשבת

פטור אבל לרבי יהושע דדריש אשר חטא בה עד שיוודע לו במה חטא
 איהו דריש כרב נחמן מלאכת מחשבת אסרה תורה (רש"י שם).
 רבים הבינו מדברי רש"י, שלשיטת רבי אליעזר אין כלל מלאכת מחשבת, שהיא
 אולי ההגדרה הבסיסית לכל מלאכות שבת. עובדה זו הובילה לזיהוי אותו הזכרתי
 לעיל, בין המחשבה התיאורטית על קיומו של נתיב אחר - הלומד מלאכות שבת
 בשיטה שונה של לימוד והסקה, וכן דבריו של רב נחמן בר גוריא - לבין רבי
 אליעזר, שיטתו בכל המסכת ופסיקותיו בנוגע למלאכות השונות.

במאמר זה אנסה לפרוך את השיטה הזו - המפרקת את מושג המלאכות המסורתית
 שקיים בגמרות ומציעה דרך אחרת, רחבה הרבה יותר, ולדעתי תחומה ומוגדרת
 הרבה פחות - ואציע הסבר אלטרנטיבי לתפיסת רבי אליעזר את מלאכות השבת,
 תוך שימוש בפסיקותיו של רבי אליעזר במסכת ונסיון לשזור את כולן לכדי שיטה
 מגובשת שמציעה את דרכו הייחודית של רבי אליעזר בזיהוי והגדרה של מלאכה
 בשבת.

פרק ב

מחלוקת בנוטל ציפורניו

ראשית, נציג מספר מקומות שבהם ר' אליעזר חולק על חכמים בגדרי מלאכה
 מסוימת. נפתח במלאכת גוזז:

מתניתין הנוטל צפרניו זו בזו או בשיניו וכן שערו וכן שפמו וכן זקנו וכן
 הגודלת וכן הכוחלת וכן הפוקסת רבי אליעזר מחייב וחכמים אוסרין
 משום שבות:

גמ' אמר ר"א מחלוקת ביד אבל בכלי חייב פשיטא זו בזו תנן מהו דתימא
 רבנן בכלי נמי פטרי והא דקתני זו בזו להודיעך כחו דר' אליעזר קא משמע
 לן ואמר רבי אלעזר מחלוקת לעצמו אבל לחבירו דברי הכל פטור פשיטא

צפרניו תנן מהו דתימא רבי אליעזר לחבירו נמי מחייב והא דקתני צפרניו
 להודיעך כחן דרבנן קמ"ל (שבת צד ע"ב).
 הגמרא אומרת בנוגע לגזירות צפרניים בכלי, שגם רבי אליעזר וגם חכמים מסכימים
 שאסור בשבת. בנוגע לנטילת צפרניים לחברו ללא כלי, כולי עלמא מודים שפטור¹
 (אסור משום שבות). המחלוקת היא במקרה שבו אדם נוטל את צפרניו ללא כלי,
 שלחכמים פטור ולרבי אליעזר אסור.

מה הסיבה לחיוב בנוטל לעצמו לרבי אליעזר? נראה את דברי רש"י:

מחלוקת לעצמו - בהא הוא דמחייב ר' אליעזר שיכול לאמן ידו לעצמו
 לתקנו בלא כלי:
 אבל לחברו - אין יכול לאמן את ידו ליטול יפה בלי כלי (רש"י שם).
 העובדה שאדם יכול באופן תיאורטי להגיע לרמת מקצועיות בפעולה מסוימת,
 אוסרת אותו בשבת גם אם למעשה הוא לא מקצוען והתוצאה לא עלתה יפה.
 כעת נגדיר את ההצעה שלנו, ונראה כיצד היא מתפתחת עם הסוגיות השונות:

רבי אליעזר אוסר על אדם לעשות בשבת מעשה שיש לו פוטנציאל להיפך לתוצר.
 הסיבה שגזירות צפרניים בפה אסורה בשבת היא מפני שאילו היתה נעשית בחול,
 היתה אופציה שתיהפך למעשה שמוביל לתוצר ממשי, מקצועי. המלאכה לא
 צריכה להיות מלאכה מקצועית, אלא מספיק שיש לה פוטנציאל להיפך למקצועית
 כדי להיאסר. פוטנציאל שטמון במעשה מסוים יגדיר אותו לעניין מלאכה בשבת,
 ולא התוצאה הממשית. אשר על כן, מכיון שאין דרך להפוך גזירת ציפורניים לא
 על ידי כלי ולאדם אחר - לפעולה מקצועית, אומנותית, היא לא נאסרה גם לשיטתו
 של רבי אליעזר.

¹ לשיטת הסוברים שרבי אליעזר לומד את מלאכות השבת מהעולם, וכל פעולה שעניינה הוא הכנה
 תיאסר (שיטתו של מו"ר הרב תמיר גרנות), או לחלופין כל פעולה שקשורה לעולם תיאסר (שיטתו
 של הרב מומי פאלוך), קשה - מה ההבדל בין נטילת צפרניים לעצמי לבין נטילת צפרניים לחברי?
 על פניו אין סיבה לחלק בין הפעולות.

פוטנציאל של תוצאה

הגמרא בהמשך אותה סוגייה שואלת בשלב זה משום מאי מחייב רבי אליעזר גודלת כוחלת ופוקסת, ועונה רבי אבין בשם ר' יוסי בר' חנינא "גודלת משום אורגת, כוחלת משום כותבת, פוקסת משום טווה". נתמקד לדוגמה במלאכת הכוחלת: כאשר מנתחים את פעולת הכחילה, אופן העשייה שלה דומה מאוד לכתיבה. באמת אדם כותב מניע את היד שלו, האוחזת בקולמוס, בדיוק באותו אופן שבו הוא מניע את ידו עם המכחול בו כוחלים. ובכל זאת, חכמים מקשים מיד על זיהוי זה בין כוחלת לכותבת, ושואלים "וכי דרך כתיבה בכך?". תשובתו של רבי אבהו לשאלתם היא "כוחלת משום צובעת". אם מנתחים את פעולת הכחילה בתוצאה שלה, במה שנראה מול העיניים, הפעולה הזו באמת דומה ביותר לצביעה, שהתוצר שלה הוא עין צבועה.

כאשר ההגדרה למלאכה בשבת אינה בתוצר הממשי אלא בפוטנציאל להשיגו, יש מקום להתלבט: האם פוטנציאל נבחן לאור האדם שפועל את הפעולה? האם כאשר באופן תיאורטי, בתנאים אחרים, האדם היה מגיע לתוצאה אסורה, אך למעשה אין היתכנות שדבר כזה יקרה, אני אאסור עליו את הפעולה משום אותה מלאכה תיאורטית? או שמא פוטנציאל נבחן לאור הקו הישיר המקשר בין המעשה שנעשה לבין התוצר הסופי העתידי שעלול להתקיים, כשמניחים תנאים מסוימים? ואז האיסור יהיה משום התוצר הריאלי-ממשי שעתיד, אולי, להיווצר.

הכוחלת לעולם לא תכתוב. כתיבה איננה שום אופן של צבע על הפנים. אך אילו הפעולה היתה נעשית על נייר, עם קולמוס, התוצאה של אותה פעולה פיזית בדיוק - היתה כתיבה. פוטנציאלית, מצד הפעולה, היא יכלה להיות כתיבה. על כן ההווה אמינא בתחילה היא לחייב כוחלת משום כותבת. אך למעשה דעת רבי אליעזר איננה זו, והקשר בין הפוטנציאל לבין התוצר צריך להיות מצד התוצאה עצמה - כחילה יכולה להיות צביעה בתנאים מסוימים. היא לא צובעת עדיין, אך היא עתידה לצבוע בהתקיים תנאים מסוימים. על כן, כוחלת חייבת משום צובעת.

לימוד מפסוקים - מקרי הקצה

כעת הגמרא פונה לטפל במקרי הקצה:

גודלת ופוקסת משום בונה וכי דרך בנין בכך אין
 כדדרש רבי שמעון בן מנסיא (בראשית ב, כב) ויבן ה'
 אלהים את הצלע מלמד שקילעה הקב"ה לחוה
 והביאה אצל אדם שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא
 בניתא (שבת צה ע"א).

מדוע הגמרא נזקקת ללימוד מפסוק על מנת להוכיח שגודלת - כלומר, עושה
 תסרוקת בשיערה - חייבת משום בונה? הסיבה היא שלהגדרתו של רבי אליעזר
 למלאכות שבת, מוכרח שיהיה פוטנציאל עשייה של מלאכה מסוימת, אך לא כרי
 לן האם תסרוקת נחשבת תוצר. על כן רבי שמעון בן מנסיא נזקק לפסוק שמוכיח
 כי עשייה על גוף נחשבת בנייה, ולכן עשיית תסרוקת היא פוטנציאל לבנייה על
 גוף. גם אם תסרוקת היא לא דבר קבוע, ויכול להיות שנעשתה בצורה לא מקצועית
 - בשל העובדה שבנייה על גוף היא בנייה, ותסרוקת יכולה להיות קבועה, חזקה,
 יציבה², גודלת חייבת משום בונה.

בהמשך אותו דף הגמרא מביאה לימוד נוסף מפסוק, הפעם על מלאכת רדיית
 הדבש:

א"ר אלעזר מ"ט דר' אליעזר דכתיב (שמואל א יד, כז) ויטבול אותה ביערת
 הדבש וכי מה ענין יער אצל דבש אלא לומר לך מה יער התולש ממנו
 בשבת חייב חטאת אף חלות דבש הרודה ממנו בשבת חייב חטאת (שם).
 למה רדיית דבש צריכה לימוד מפסוק? האם יש תוצר מובהק יותר מדבש?

² כפי שאנו עדים כיום לתסרוקות שונות שנשים רבות נוהגות לעשות לפני חתונה, הזמן הרב שצריך
 להשקיע בהן, והזמן שהתסרוקות מחזיקה.

הסיבה לכך היא שאין אנו מחייבים רק על תוצר שנעשה, בלי קשר לאופן שבו הוא נעשה. כפי שהצענו לעיל, בהתלבטות הגמרא משום מאי חייבת הכוחלת, פוטנציאל לתוצר אינו בנוי אך ורק מהקשר הישיר בין התוצאה הלא מקצועית לבין האפשרות שהיא תהיה מקצועית, אלא גם מהאופן שבו האדם עושה את הפעולה שמובילה לאותו תוצר. באמת רדייה אינה דומה כל כך בעשייתה לתלישה, שהראשונה היא ניתוק דבר שלא היה ממש מחובר אלא יותר מונח על גבי, דבוק - אולי אפילו אפשר לומר שהוא רק לוקח דבש - לעומת תלישה מעץ, שהיא תלישה ברורה, ניתוק צומח ממקום גידולו. ולכן צריך ללמוד מפסוק שיש קשר בין תלישה לבין רדייה.

הרווח שאנו מרוויחים מלימוד הפסוק ברדיית הדבש הוא שאנו מבינים שרבי אליעזר לא רק בוחן פעולה לאור פוטנציאל ההיהפכות שלה לכדי תוצר, אלא דורש שהעשייה תהיה עשייה מובהקת של מלאכה, ולא סתם עשייה כלאחר יד או כדרך העולם שבמקרה גם השיגה תוצאה מסויימת לא מקצועית; שאם לא נאמר כן, אנו נגיע לאסור דברים רבים נוספים. רדיית דבש, אם כן, היא לא רק הרמה או לקיחה של מוצר, אלא ניתוק של הדבש מהכוורת, פעולה שמכוונת להשגת תוצאה מסוימת.

זיהוי בין האדם לבין המעשה האסור

מכיוון אחר, ההגדרה של מלאכה לא מושפעת רק מהפוטנציאל שיש למעשה מסוים להפוך לתוצר, בניתוק מוחלט מהאופן שבו האדם עשה את המעשה, אלא ישנה חשיבות מכרעת לשאלה כיצד האדם עשה את הפעולה, הן במישור הריאלי - כפי שטענו לעיל ברדיית הדבש - והן במישור ההלכתי, כפי שנוכיח להלן:

מתני' חלב ונותר לפניו ואכל אחד מהן ואינו יודע איזה מהן אכל אשתו נדה ואחותו עמו בבית שגג באחת מהן ואינו יודע באיזה מהן שגג שבת ויום הכיפורים ועשה מלאכה בין השמשות ואינו יודע באיזה מהן עשה רבי אליעזר מחייב חטאת ורבי יהושע פוטר א"ר יוסי לא נחלקו על העושה

מלאכה בין השמשות שהוא פטור שאני אומר מקצת עשה היום ומקצת עשה למחר על מה נחלקו על העושה מלאכה בתוך היום ואינו יודע אם בשבת עשה אם ביוה"כ עשה או על העושה ואינו יודע מעין איזו מלאכה עשה שרבי אליעזר מחייב חטאת ורבי יהושע פטר (כריתות יט ע"א).

העובדה שהמקרה המובא במשנה אינו מקרה של חטא ספק בשבת ספק ביום חול, אלא חטא ספק בשבת ספק ביום כיפור, מדגישה כי רבי אליעזר דורש זהות בין העשייה, המובילה לתוצר אסור, לבין ההקשר ההלכתי בה היא נעשתה. אדם שעשה מעשה שהוא נעשה ספק בשבת ספק בחול, לא יצר זיקה בין עשייתו לבין המישור ההלכתי האסור, משום שאולי הוא עשה את המעשה בכלל בחול, ואז הוא היה מעשה מותר לחלוטין. לעומת זאת, אם עשה את החטא ספק ביום כיפור ספק בשבת, הוא פעל בוודאי במישור איסור עשיית מלאכה, ולכן יתחייב לפי רבי אליעזר.

מקומות נוספים

עמדתו של רבי אליעזר מופיעה גם במשנת "הכותב":

המסרט על בשרו ר' אליעזר מחייב חטאת וחכמים פוטרין
 תניא אמר להן רבי אליעזר לחכמים והלא בן סטדא הוציא כשפים
 ממצרים בסריטה שעל בשרו אמרו לו שוטה היה ואין מביאין ראייה מן
 השוטים (שבת קד ע"ב).

מחלוקת רבי אליעזר וחכמים האם אדם שמשרט על הבשר חייב משום כותב. הסיבה שרבי אליעזר מחייב היא מפני שהוא שמע על אדם, בן סטדא שמו, שבאמצעות השריטה על הבשר עשה כשפים, או במילים אחרות, הוכיח שיש פוטנציאל שמלאכה זו תגרום לתוצר ממשי, וגם אם בפועל אדם לא ישרוט על בשרו על מנת לעשות כשפים, הוא יהיה חייב משום כותב.

פרק שמונה שרצים במסכתנו פותח במשנה המסווגת סוגים של שונים של בעלי חיים שעליהם חייבים או פטורים בציד ובהרג. הגמרא בהמשך מביאה ברייתא:

ותניא הצד פרעוש בשבת רבי אליעזר מחייב ורבי יהושע פוטר (שבת קז ע"ב).

לדעת רבי אליעזר ציד פרעוש אסור בשבת. הסיבה לכך מובאת מייד:

אמר רב אשי צידה אהריגה קרמית עד כאן לא פליגי רבי אליעזר ור' יהושע אלא דמר סבר דבר שאין במינו ניצוד חייב ומר סבר פטור (שם).

רבי אליעזר מחייב על ציד לא רק חיות שהציד שלהן רווח, אלא גם כאלו שבדרך כלל אין בני אדם צדים אותן.

הראשונים נכנסים לדיון בשאלת מלאכה שאינה צריכה לגופה והיחס בין ציד חיות שונות והצורך בהן לבין החיוב או הפטור במלאכת צד. בלי להכנס לדיון הזה, ברמה הפשוטה, העובדה שרבי אליעזר מחייב בצד על כל מיני החיות היא מסתברת, משום שאין לחלק בין במינה ניצוד לאין במינה ניצוד לשיטתו. אם נקודת הייחוס של רבי אליעזר למלאכות שבת היא הפוטנציאל שיש במלאכה להגיע לתוצר, והוא לאו דווקא מצריך תוצר ממשי, הרי שבאמת אין לחלק. בין אם האדם צריך לגופה של הצידה ובין אם הצורך הוא בדבר נלווה לגוף בעל החי הניצוד,³ יש אופציה שהאדם ישתמש בציד שלו. דבר שבמינו ניצוד יכול להיות אופנה חולפת, וכל בעל חי יכול ביום מן הימים להיהפך לחי שרווח לצודו.

מרחיץ וסך - מישור נוסף ?

כפי שהזכרנו בתחילת דברינו, יש הטוענים כי רבי אליעזר מרחיב מאוד את מושג מלאכות השבת, ואף לא מחויב למניין ל"ט המלאכות ולקשר בינן לבין המשכן. טענה זו קיבלה חיזוק מן המקור הבא, המובא בתוספתא:

³ שאלה הרלוונטית לסוגיית מלאכה שאינה צריכה לגופה, ואכמ"ל.

החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת והמרבץ [והמרחיץ והסך] והרודה חלות
 דבש בשבת חייב חטאת [וביו"ט] לוקה ארבעים דברי רבי אליעזר
 (תוספתא [ליברמן], שבת י, י).

מו"ר הרב תמיר גרנות רוצה לטעון שלשיטת רבי אליעזר נוסף כאן עוד מישור, על
 גבי המישורים המוכרים לנו בעולמות מלאכות השבת - פת, בד, כתב - שלו הוא
 קורא "סידורא דבית". המלאכות מרחיץ וסך מוכיחות, משום שאין שום דבר
 שרחיצה או סיכה יוצרות בפני עצמן. זה מחזק את קו המחשבה שרבי אליעזר לומד
 מלאכות מהעולם, ולא מהמשכן, וכן שרף החיוב שלו על מלאכות שבת נמצא
 הרבה יותר קרוב לעולם הפעולות היומיומיות של האדם מאשר לעולם התוצאות
 הקונסטרוקטיביות, הממשיות.

נתעלם מעובדה כי המילים "מרחיץ וסך" המופיעות בתוספתא, המשמשות
 תוספות משמעותית של שתי מלאכות נוספות שאסורות בשבת לשיטת רבי אליעזר,
 לא קיימות בכל כתבי היד,⁴ ונתייחס לעיקר הטענה: מצאנו בתוספות עדות לחיבור
 בין רחיצה לבין פעולה שנעשתה במשכן, שהייתה מלאכה לפי רבי אליעזר:

שרא זילחא במחוזא. תימה דבשילהי תמיד נשחט (שם ד' סד). תנן
 כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת אלא שהכהנים מדיחים את העזרה שלא
 ברצון חכמים ומפרש בגמ' דשלא ברצון חכמים היינו שלא ברצון ר'
 אליעזר דאי רבנן שבות הוא ואין שבות במקדש דתניא המכבד והמרבץ
 כו' ומדמוקי מתני' כר"א משמע דמחייב מדאורייתא אפי' בעזרה דאיכא
 רצפה והכא משמע דברצפה ליכא אשוויי גומות וי"ל דבהדחה איכא
 אשוויי גומות טפי שהיו מתמלאות הגומות שבין רובד לרובד (תוספות,
 שבת צה ע"א ד"ה "שרא").

עולה מהתוספות שלפי רבי אליעזר אסור להדיח משום שבמקדש הכהנים היו
 מדיחים את העזרה שלא ברצון חכמים, משום שרחיצה גורמת להשוואת גומות.

⁴ חסר בכתבי יד אערפורט ולונדון, על פי ליברמן.

מלאכת מחשבת לרבי אליעזר

גם הטענה לפיה אין לרבי אליעזר את המונח "מלאכת מחשבת", כפי שאולי ניתן להבין מרש"י בכריתות, איננה מדויקת, וזאת מתוך דברי הגמרא בזבחים, הדנה בשאלת השפעת המחשבה של אדם אחד על ההגדרה של תוצאת המעשה של אדם אחר:

רבי אליעזר לית ליה דרבי שמעון בן אלעזר דלמא בעבודת כוכבים הוא דאמרת כעין בפנים אבל שבת מלאכת מחשבת אסרה תורה (זבחים מז ע"ב).

ישנו דין בסיסי במלאכת הוצאה, הקובע כי גם אם לחפץ מסוים שהאדם הוציא אין שיעור של חפץ לעניין הוצאה, אם קודם ההוצאה של חפץ זה האדם הטמין אותו - הוא למעשה גילה דעתו שהחפץ הזה חשוב לו ועל כן חייב במלאכת הוצאה. רבי שמעון בן אלעזר קובע בגמרא לעיל, שמחשבה של אדם אחד בהסתרת חפץ בשבת מכשירה את החפץ לכך שהאדם שיבוא ויוציא את אותו חפץ יתחייב. אם לדוגמה ראובן הטמין מחט (הקטנה משיעור הוצאה), ובכך גילה שהמחט חשובה לו, ובא שמעון והוציאה בשבת - מחשבתו של ראובן הכשירה את המחט להיות חפץ עם שיעור הוצאה בשבת.

הגמרא טוענת שרבי אליעזר לא בהכרח יסכים עם רבי שמעון בן אלעזר, משום שבשבת אסרה מלאכת מחשבת. גם אם נטען שבסוגיה הזו עיקר המשקל מוסב על המילה "מלאכת", ועל הצורך ברציפות בין המחשבה לבין המעשה, אין זה משנה את העובדה שהגמרא משתמשת במונח "מלאכת מחשבת" ומניחה אותו כהסבר לשיטת רבי אליעזר, כאשר היתה יכולה להשתמש בהסבר אחר.

אך לשיטתנו לכאורה קשה - הרי בשבת קד ע"ב טענו שלפי רבי אליעזר, העובדה שבן סדטא הוציא כשפים על ידי שריטה הופכת את המשרט על הבשר לעושה מלאכה. אם כך, מה ההבדל בין החיוב שם לפטור כאן?

כמו שכבר הנחנו, רבי אליעזר אוסר בשבת מלאכה שעתידיה להפוך לתוצר, וכן שהאדם שעושה אותה, יתנהל כך שבאופן ריאלי או הלכתי יהיה קשר רציף בין

מעשיו לאותה מלאכה. במעשה בן סדטא, ברגע שבן סדטא עשה כשפים על ידי שריטה, הוא הפך את הפעולה של שריטה לכזו שפוטנציאלית היא יכולה להיות תוצר. מאז, כל אדם שבא לשרוט, גם אם הוא לא מתכוון לעשות עם השריטה משהו, פועל באופן ישיר לעשיית מעשה שנקבע שעלול להיות תוצר. במקרה של הוצאת חפץ, ההגדרה ההלכתית כדי להתחייב על ההוצאה היא החשיבות שיש לחפץ, ולא הגדרה קונסטרוקטיבית מוצקה. על כן, במקרה זה מחשבה של אדם אחד לא תספיק כדי לגרום לפעולה להיות אסורה לאדם אחר, משום שכאן אין הגדרה אובייקטיבית של גודל חפץ או תוצר מוגמר, אלא סובייקטיבית של חשיבות חפץ בעיני בעליו, דבר שמגדיר את המלאכה כמלאכה. ואכן, במלאכת הוצאה, רבי אליעזר דן לאור המבט הפרטי של האדם שנותן חשיבות לחפץ, כפי שעולה מהגמרא בדף נט:

ת"ר לא תצא אשה בעיר של זהב ואם יצתה חייבת חטאת דברי רבי מאיר וחכמים אומרים לא תצא ואם יצתה פטורה רבי אליעזר אומר יוצאה אשה בעיר של זהב לכתחלה במאי קמיפלגי ר"מ סבר משוי הוא ורבנן סברי תכשיט הוא דילמא שלפא ומחויא ליה ואתיא לאתויי ור"א סבר מאן דרכה למיפק בעיר של זהב אשה חשובה ואשה חשובה לא משלפא ומחויא (שבת נט ע"ב).

משום שאישה חשובה היא זו שיוצאת בעיר של זהב, ואין חשש שמא תשלוף את התכשיט ותראה לחברותיה, מותר לה לצאת עם התכשיט לכתחילה.

וכן בהמשך הגמרא, על אותה הדרך:

ת"ר לא תצא בכובלת ואם יצתה חייבת חטאת דברי ר"מ וחכמים אומרים לא תצא ואם יצתה פטורה רבי אליעזר אומר יוצאה אשה בכובלת לכתחלה במאי קמיפלגי רבי מאיר סבר משאוי הוא ורבנן סברי תכשיט הוא ודילמא שלפא ומחויא ואתיא לאיתוייה ורבי אליעזר סבר מאן דרכה למירמיה אשה שריחה רע אשה שריחה רע לא שלפא ומחויא ולא אתיא לאתוייה ארבע אמות ברשות הרבים (שם סב ע"א).

השימוש במונח "מלאכת מחשבת" בדברי רבי אליעזר הוא לא במונח של מחשבה, אלא של חשיבות. התורה אסרה "מלאכה חשובה" לדעת רבי אליעזר, ולא הצריכה

דווקא מחשבת מעשה ספציפי. כפי שהבאנו לעיל בדברי הגמרא בשבת צו ע"ב: "הך דהואי במשכן חשיבא", זה ההבדל בין אבות לתולדות לדעת רבי אליעזר. אבות הן המלאכות המוגדרות חשובות, ותולדות הן אלו הנלמדות מהאבות. ההבדל הוא לא ברמת החיוב, אלא אילו מלאכות נלמדות מאילו מלאכות, והסיבה לכך היא בשל חשיבותן.

סיכום

הלכה למעשה, רבי אליעזר הרחיב את הגבולות של הלכות שבת פעמיים: פעם ראשונה בחיוב על תולדה במקום אב – לא עוד חיוב אחד על אב ותולדה מעין אותו אב, אלא חיוב אחד על כל מלאכה. בנקודה זו לא עסקנו במאמר, ואפשר שדעה זו מתבססת על מחשבת האשמה והעונשים, ולא דווקא על תפיסה מסוימת בהלכות שבת.

פעם שנייה, בהרחבתו את הזיהוי של מלאכה והפיכתו מחיוב על עשיית תוצר, כפי שמחייבים חכמים ורבי עקיבא,⁵ לחיוב על עשיית מעשה שעלול להוביל לתוצר בעולם (גם אם בשביל האדם עצמו המעשה שעשה לא יצר דבר מוגמר), תוך זיהוי מוחלט של המעשה בתוך ההקשר של מעשה אסור, הן במישור הריאלי והן במישור ההלכתי.

אין לדעתנו מקום לסמוך על המקרה של רב נחמן בר גוריא בנהרדעא ולבנות עליו תיאוריה רחבה, הן בשל היעדר המקורות המצביעים על דרך זו באופן ישיר, הן בשל העובדה כי רב נחמן בר גוריא לא מופיע באף מקום אחר בש"ס, והן בגין ההתייחסויות הישירות לרבי אליעזר, אשר כן יש לו מובן של מלאכת מחשבת, הוא כן מבחין בין אבות לתולדות - גם אם לא בדרך שבה היינו מצפים, ושכן לומד "כוחלת משום... ", "גודלת משום... ", "פוסקת משום...".

⁵ הנחה שלא פתחנו, אך אנו מניחים אותה לאור עיסוק רב במלאכות השבת לאורך המסכת ובעקבות שיעוריו של מו"ר הרב תמיר גרנות.

אמנם בדרך שבה הלכנו מוצעת שיטה פחות מהפכנית לזו המרכזית, אשר איננה נותנת משמעות שונה לחלוטין לתפיסת השבת, אך כן הצענו מחשבה שפוחתת פתח לדיונים רחבים בשאלות רבות, כמו: עד כמה יכול אדם יחיד להשפיע על החברה כולה, ולגרום במעשיו לכך שהגדרות שלמות במושג המלאכה ישתנו? האם ריבונו של עולם רוצה שנימנע בשבת מליצור, או שמא הוא חפץ לנתק אותנו מכל דבר שמחובר לחול, וזאת על ידי איסור לעשות כל פעולה שעלולה בחול להיהפך תיאורטית לתוצר? מה המקום של מלאכת הוצאה בתוך הדיון הזה, ועד כמה היא שייכת לעולמו הסובייקטיבי של האדם? האם מחשבה היא מה שמכוננת את מושג המלאכה, או שאולי חשיבותה של הפעולה, הפוטנציאל הטמון בה?

